

Beyan'ül-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi

Beyan'ül-Hak Journal and Hamdi Effendi

Şerif Demir*

ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilanı, siyasal ve kültürel alanda büyük değişime sebep olmuştur. Bu dönemde, kültürel alanda yeni kurumlar kurulmuş, yeni yayın organları çıkmıştır. Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye ve Beyan'ül Hak Mecmuası da bu yayın organlarındandır. Siyasi hayatta oldukça etkin olan Beyan'ül Hak Mecmuasının yayın hayatı dört yıldan fazla sürmüştür. Geniş bir yazar kadrosu olan mecmuanın, yazarları arasında Hamdi Efendi (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır) de yer almıştır. Hamdi Efendi, siyasette son derece aktif olduğundan 31 Mart Hadisesi'nin fikren bastırılmasından Abdülhamit'in tahtan indirilmesine kadar birçok siyasi faaliyetin içerisinde yer almıştır. Dönemin fırtınalı hayatında Hamdi Efendi; Beyan'ül Hak Mecmuası'ndaki güncel yazıları, Meclisteki siyasi faaliyetleri ve ilmi çalışmalarla dikkat çekmiştir.

ANAHTAR KELİMELE

Hamdi Efendi, Beyan'ül Hak Mecmuası, 31 Mart Hadisesi, İttihat ve Terakki Fırkası

ABSTRACT

The declaration of the second constitutional era caused a great change in political and cultural fields. In the cultural life of this period, many new organizations and media organs had emerged. "Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye and Beyan'ül Hak Journal were established in such a time. The publication of Beyan'ül Hak Journal, quite active in political life, lasted more than four years. The authors of the magazine with a large staff of writers were also included Hamdi Effendi (Elmalılı Mohammad Hamdi Yazır). Hamdi Effendi was very active in politics. He took place in many political activities from suppression of 31 March Incident intellectually to the deposition of Abdulhamid. In the tumultuous life of the period, Hamdi Effendi took attention with his contemporary writings in Beyan'ül Hak Journal, his political activities in the Assembly and his scientific studies.

KEY WORDS

Hamdi Effendi, Beyan'ül Hak Journal, 31 March Incident, Union and Progress Party

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Sultan Abdulhamit, ilmiye sınıfıyla sağlıklı bir irtibat ve ilişki kuramadı. Padişah, ilmiye sınıfına hiçbir zaman güvenmediğinden, ilmiyeyi etkisizleştirmek için de büyük çaba sarf etti¹. İلميye sınıfı da Abdulhamit yönetimini hiç desteklemediği gibi Abdulhamit karşıtı gruplarla işbirliği yapmaktan çekinmedi².

23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet ilan edilerek, mutlak monarşiden anayasal parlamenter düzene geçildi. Halk Meşrutiyet’i, büyük bir coşku ile karşılayarak sokaklara döküldü³. Her renk ve milletten insan, Meşrutiyet’i sabahlara kadar ortak bir heyecanla kutladı⁴.

II. Meşrutiyetin ilanıyla Abdulhamit döneminde doğmuş, lakin gün yüzüne çıkamamış fikirler, kendilerini ifade etme imkânı buldular. 25 Temmuz 1908 sabahı gazeteler, otuz yıldan beri ilk kez sansürlü yayınlandı⁵. Dönem, sınırsız bir hürriyet anlayışını getirdi. Basın özgürlüğünün sınırları genişledi, mecmua

¹ Abdulhamit özellikle batı tipi okulların açılmasına ve geliştirilmesine büyük destek verdi. Şerif Mardin, *Jön Türkler’in Siyasi Fikirleri*, İstanbul 1992, s.70-71.

² Bu grupların, II. Abdulhamit karşıtı İttihat ve Terakki ile yakın ilişkileri vardı. İsmail Kara; *İslamcılar’ın Siyasi Görüşleri*, İstanbul 1994, s.99.

³ Jön Türkler Meşrutiyet’i “Her derde deva” şeklinde adeta sihirli bir tılsım gibi anlatarak ümit dağıtıyor, halkın cemiyetlerine bağlanarak desteğini temine çalıştıkları için halkta beklenti yüksekti. Mim Kemal Öke, “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XII, İstanbul 1993, s.251.

⁴ Halkın bu coşkusu meşrutiyete yönelik bir ümidi ve bilinçsizliği göstermektedir. O günleri anlatan bir yazar; “Ancak bunlar ne istiyorlardı? ‘Bize meşrutiyetin ne olduğunu söyle’ diye bağırıyordu kalabalık. Bir konuşmacı buna ‘Meşrutiyet öyle bir şeydir ki bunu bilmeyen eşektir’ diye cevap veriyordu. Meşrutiyet her derde deva bir çare olarak gösterildiği için herkes parlamentonun toplantıya çağrılmasının istibdat döneminde baş gösteren sorunlara (.....) bir çözüm getireceğini sanıyordu” Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, C.II, İstanbul 1983, s.330-331.

⁵ Server İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalt Bas.Yay. Müd. Yay., İstanbul 1943 s.142; Bünyamin Ayhan, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki, Siyaset ve Basın” II. *Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Edt. H. Aydın, Konya 2010, s.52-53

ve gazete sayısında büyük bir artış meydana geldi⁶. Bu dergi, gazete ve kitap sağanağı içinde ülke; din-devlet ilişkisi, hürriyet ve millet gibi pek çok sorunların tartışıldığı⁷ adeta kavgaya edildiği bir açık hava arenasına dönüştü⁸.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzere ilmiye sınıfı, yeni idareyi coşkuyla karşılayarak ona açık destek verdi. Ulema, Meşrutiyet idaresinin meşru ve dini kurallara uygun olduğunu ilan ederek, iktidar içinde uygun mevkilere talip oldu⁹.

1. CEMİYET-İ İLMİYE'Yİ İSLAMİYE VE BEYAN'UL HAK MECMUASI

II. Meşrutiyet'le birlikte yeni birçok cemiyet, gazete ve mecmua kuruldu. Böyle bir ortamda ulema da yayıncılık faaliyetine hızlı girdi¹⁰. Ulemanın önemli

⁶ Öyle ki 1908-1909 yılları arasında 353 gazete ve mecmua faaliyete geçti. Zafer Toprak; "II. Meşrutiyet Fikir Dergileri" *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1983, s.126; Bir başka istatistik; 1908 başında 120 süreli yayın varken, ilk yedi ayda bu sayı 750'yi buldu. Barış Doster, "Jön Türklerin Birikimi ve Cumhuriyet", *Orhan Koloğlu Armağanı*, yay.haz. O. M. Çolak, İstanbul 2009, s. 178; Bir başka yayında Temmuz 1908 ile Aralık 1911 yılları arasında basın bürosuna gazete ve dergi yayınlamak için yapılan müracaatın 2000 dolaylarında olduğu belirtilmektedir. Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, İÜ İletişim Fak. Yay. İstanbul 2010, s. 222; Yıllardır yurt dışında bulunanlar ve ayrılıkçı fikir taşıyıp ifade edemeyenler sınırsız bir hürriyetle tartışmaya başladılar. Orhan Koloğlu, *1908 Basın Patlaması*, Bas-Haş yay. İstanbul 2005, s. 13-14; Fakat bu gazetelerin çoğu kimi on gün kimi iki hafta yaşadı. Çoğu kısa sürede ayakta duramadan yok olup gitti. Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923*, C.II, İstanbul 1931, s. 37

⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), İstanbul 1991, s.212.

⁸ Hamza Çakır, *Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002, s.11-116; Meseleyi irdeleyen Shaw; "Eğer Birinci Dünya Savaşı olayları İmparatorluğu yıkılışa götürmeseydi bunların da (fikir hareketleri) aynı sonucu yaratacaklarından hiç kuşku yoktur" der. S.J. Shaw, *a.g.e.*, s.330.

⁹ İslamcı yayın organları İttihat ve Terakki'ye destek veren yazılarda tarif etmekte zorluk çektikleri bir övgüyle cemiyet için; "Mübarek Cemiyet", "Cemiyet-i Celile", "Hıyar-ı Ümmet", "Fırka-i Muhtereme", "Muhterem ve Mukaddes bir Cemiyet"; İttihatçılar için: "Ahyar-ı Ümmet", "İslamiyet Fedaileri", "Mücahid", "Zevat-ı Şerife", "Ahraran-ı Ümmet", "Kahraman", "Dilaveran", "Ashab-ı Celadet", "Erbab-ı Nasfet ve Hamiyet", "Müceddidin" vb. ifadeleri cömertçe kullandılar. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde, Manastırlı İsmail Hakkı'nın, Sırat-ı Müstakim'in ilk sayısında yayımlanan İttihat ve Terakki konulu makale ilginçti. Manastırlı İsmail Hakkı; ".....) Bitiyorduk, mahvoluyorduk. Fakat elhamdülillah, nusret-i ilahiye yetişti. Kahramanlar ortaya atıldılar. Rüyet-i hürriyet Balkanlar'da temevvüce başladı. Bir nesim-i seher bütün maşamm-ı ümmete hürriyet kokuları getirdi. Kalpler galeyana geldi, zalimler şaşırıldı. Rüya zannettiler. Yerden insanlar gökten melekler hep birlikte çalıştılar. O melunların hepsini serniğün etti Allah. Elhamdülillah sümmelillah". İ. Kara, *Görüşler* s.51-67.

bir kısmı; Mustafa Sabri Efendi'nin öncülüğünde Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye'yi kurarak¹¹, Beyan'ül-Hak Mecmuası'nı yayınlamaya başladılar.

Beyan'ül-Hak mecmuasının mesul müdürü Mustafa Fatm Efendi Cemiyeti İlmîye-i İslamiye'nin amacını üç başlıkta toplayarak açıkladı. Ulemanın Abdulhamit döneminde vazifesini tam manasıyla yerine getiremediğini iddia eden Fatm Efendi; Cemiyeti-i İlmîye-i İslamiye'nin İttihat Terakki Cemiyetine bağlı siyasi, medreselerinin geliştirilmesi ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi için çalışan ilmi, Müslümanların dini ihtiyacını karşılayarak, İslam'ın hakikatlerini yanlış fikirlere karşı savunacak dini bir kurum olduğunu söyledi¹².

Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye'nin en önemli faaliyeti Beyan'ül-Hak Mecmuası'nın yayımlanmasıydı. Cemiyet, Mecmua dışındaki hedeflerin büyük bir kısmını gerçekleştirmedi ve Cemiyetin lideri Mustafa Sabri Efendi, Cemiyetten daha fazla ön plana çıktı¹³.

Mecmua İstanbul'da 9 Ramazan 1326 - 24 Zilkade 1330 (5 Ekim 1908-4 Kasım 1912) tarihleri arasında yayımlandı. Mecmuanın İmtiyaz sahipliğini 1-143. sayılarda Şehri Ahmed Efendi, 144-182. sayılarda Mustafa Asım yaptı.

¹⁰ II. Meşrutiyet ilanı sonrasında, ulemayı gerçekleştirdiği basın-yayın faaliyetine göre üç mecmua etrafında toplamak mümkündür; a. Sırat-ı Müstakim; Mehmet Akif'in de içinde bulunduğu grup Reformist İslamcılar olarak da adlandırılmaktaydı. Zira Meşrutiyetin ve İslamiye'nin demokrasi ile tam olarak uyduğu fikrini savunuyorlar, parlamentonun İslam'da meşveret usulüne dayandırılarak temsil edildiğini ileri sürüyorlardı. B.J. Shaw, *a.g.e.*, s.366 Siyasi tercih olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemekteydi. b. Volkan; Derviş Vahdeti'nin liderliğini yaptığı grup, fikirlerini hayata geçirmek amacıyla, İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'ni kurdular. Daha sert ve uzlaşmaz bir tavır sergileyen Volkan çevresi, Meşrutiyet'i dini kuraların uygulanabileceği müsait bir zemin telakki ettiler. Meşrutiyet'e; "Meşrutiyet-i Meşrua" diye ifadelendirerek sahip çıkmaktaydılar. c. Klasik İslamcılar ve çevresi. Beyan'ül-Hak Mecmuası'nun fikri sahadaki yeri bu üçüncü gruba dâhildi. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, çev. Metin Çulhaoğlu, İstanbul 1992, s. 78

¹¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s.423; Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1977, s.292.

¹² Mehmet Fatm, "Cemiyetimiz" *Beyan'ül-Hak*, I/1, 22 Eylül 1324; O. N. Ergin, *a.g.e.*, s.292; Cemiyetin amacını ve mecmuanın çıkış hedeflerini başyazarı Mustafa Sabri Efendi mecmuanın ilk sayısında: "Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker" ayetinden hareketle "ifted-ü istikamet, hamiyyet, hemcinsine muavenet, suret-i meşru'ada hürriyet, ciddiyât ile ülfet, zulm-ü istidâda nefret, ulûm ve fûnuna muhabbet gibi hissiyât-ı fazılayı ta'mime medâr olacak neşriyat ile millet-i necibe-i Osmaniyeye'nin seviyye-i fikriyelerini yükseltmeye çalışacak ve bilhassa din-i İslam'ın mâni-i terakki olması gibi zunûn-u tekevülâtın butlanını bihavlihi teâlâ ispat edecek" dedi. Mustafa Sabri, "(Beyan'ül-Hak'ın) Mesleği:" *Beyan'ül-Hak*, I/1, 22 Eylül 1324

¹³ *Türk Ansiklopedisi*, "Beyan'ül-Hak", C.VI, İstanbul1968, s.270.

Gazetenin başyazarı; Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin reisliğini de yapan, gelecekte Şeyhülislamlık vazifesinde de bulunacak olan Mustafa Sabri Efendi'dir. Mesul müdürlüğü; 1-25 sayılarda Mustafa Mehmet Fatın Efendi, 26-43. sayılarda Mimarzâde Mehmed Ali Efendi, 44-182. sayılarda Kilisli Muallim Mehmed Münir Efendi tarafından yürütüldü.

Her hafta Pazartesi günü yayınlanmak suretiyle okuyucularına ulaştırılan Beyan'ül Hak Mecmuası, iki haftalık bir ara dışında yayımını sürekli ve düzenli sürdürmeyi başardı¹⁴ ve yedinci cildin son sayısı 182. sayıda yayımına son verdi.

Mecmuanın 1. - 2. sayıları ve 35. - 182. sayıları 16 sayfa olarak yayımlanırken, 3. - 34. sayıları ise 24 sayfa olarak yayımlanmıştır. Mecmuanın tamamı 182 sayı ve 3192 sayfadır. İlk dört sayı kendi içerisinde müstakil numaralandırılırken diğer sayıları bütünü kapsayan genel bir numaralandırmaya tabi tutulmuştur. Mecmua her biri 26'şar sayıdan oluşan 7 ciltten oluşuyordu.

Beyan'ül-Hak'ın yazar kadrosu; muallim, müderris, din adamı ve medrese öğrencileriydi. Mecmuanın yazar kadrosunda;

Abdülahad Davut, Abdullah Atıf, Ahmed Tahir, Ali Zeki, Ali Teyyar, Ayıntablı Edib, Ahmed Şirani, Ahmed Faik, Hafız Cafer, Hayret, Hüseyin Hazım, İbn Hazım Ferid, İbnülemin Ahmed Tevfik, İbnülemin Mehmed Kemal, Kilisli Mehmed Münir, Küçük Hamdi (Elmalılı), Kemaleddin Harputi, Mehmed Tahir, Mehmed Atıf, Mustafa Faki, M. Caftet, Mustafa Asım, Mehmed Zeki, Mehmed Sadık, Mehmed Hulusi, Mehmed Vehbi, Mustafa Nuri, Mehmed Esad, Mehmed Arif, Mustafa Sabri, Mehmed Fatın, Osman Nuri, Ömer Hayri, Ömer Nasuhi, Suudül Mevlevi, Şevket Gevş, Şükri, Bandırmalı Şerefeddin ve Tahir'ül-Mevlevi yer alıyordu.

2. HAMDİ EFENDİ VE MECLİS-İ MEBUSAN

1895'te İstanbul'a gelen Hamdi Efendi,[•] Meclis-i Mebusan'a Antalya Mebusu olarak katıldı. Meclisteki çalışmalarının yanında Beyan'ül-Hak'ta da

¹⁴ 144. Sayısında Bursa ve Kütahya'da bazı medreselerin yıkılıp satıldığı, yerlerine yeni dükkânların inşa edildiği haberini yayımlaması hükümeti rahatsız etti ve bu suretle mecmua yayımına iki hafta ara vermek zorunda kaldı. Ekrem Bektaş, "Beyan'ül-Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1992, s.35.

• 1878'de Antalya'nın Elmalılı kazasının Gökhisar nahiyesinin Yazır köyünde doğan Hamdi Efendi ulemadan Numan Efendi'nin oğludur. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*,

yazı yazmaya başladı. Meşrutiyeti şiddetle savunan Hamdi Efendi'ye göre, Meşrutî rejimin özellikleri; "Kanun-u Esasi, Hükümet-i Meşruâ ve Hilafet-i İslamiye"dir.¹⁵ Hamdi Efendi; Anayasa, meşru bir hükümet ve halifelik kurumlarını önemseydiği için özellikle bunların üzerinde sıklıkla durdu.

Meşrutiyetin ilanı sonrasında Meclis-i Mebusan, çalışmalara hızlı başladı. Öncelikli olarak 1876'da hazırlanan Kanun-u Esasi'nin gözden geçirilmesini gündeme alındı. Bu amaçla Meclis bünyesinde bir komisyon oluşturuldu. Komisyon üyeleri arasında yer alan Hamdi Efendi, anayasanın daha dini bir yapıya kavuşturulmasını talep etti¹⁶. Bu niyet dâhilinde yapılan çalışmalar sonucu Anayasa, 1909 tadilleriyle birlikte 1876'daki şekline nazaran daha şer'i veya dini bir hâle getirildi¹⁷. Anayasanın değiştirilmesinde Hamdi Efendi'nin önemli katkıları oldu.

İstanbul 1977, s.108; Fatma Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, TDV yay., Ankara 1993, s. 2; Aile silsile olarak İlimiye'ye mensuptu. M. Hamdi Yazır, *Metalib ve Mezahib*, İstanbul 1978, s. XXVIII; a.g.mülf, *İslam Düşüncesinin Problemlerine Giriş*, Ankara, 1996, s.11. İlk eğitimini babasından alarak başlayan Hamdi Efendi, ilk ve ortaokulu memleketinde okudu. Ayrıca hafızlık, Arapça ve fıkıh eğitimi aldı. M.K.İnal, *Hattatlar*, s.108. Eğitimine Beyazıt Camii'nde Kayserili Mahmud Hamdi Efendi'nin derslerine devam etti. Hocasının ismiyle aynı ismi taşıdığı için kendisine "Küçük Hamdi" ismi verildi. Bu ismi benimseyen Elmalılı özellikle II. Meşrutiyet döneminde yayımladığı makalelerde bu ismi kullandı. Eğitimini başarı ile tamamlayan Elmalılı, 1905'te, Beyazıt Camii'nde ders okutmaya başladı. Sadık Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye*, İstanbul 1978, s.177. Bu esnada Mekteb-i Nüvvab'dan da birincilikle mezun oldu ve kadılık diplomasını aldı. 1906'da Meşihat Mektubi kalemine girdi. Sami ve Bakkal Arif Efendilerden sülüs, nesih ve ta'lik dersleri alarak kendisini hattatlıkta yetiştirdi. M.K. İnal, *Hattatlar*, s.108.; M. Hüsrev Subaşı, "Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, TDV yay., Ankara 1993, s. 322-324. M. Hamdi Efendi, Fransızcadan çeviri yapacak kadar iyi bir Fransızcası vardı.

¹⁵ Küçük Hamdi, "Vaaz", *Beyan'ül-Hak*, I/2, s.7.

¹⁶ Hamdi Efendi; "Zira herkes biliyordu ki kisve-i şer'iyeye girmeyen bir şekl-i hükümet, bir idare, bir kanun bu memlekete girse de pâyidar olamazdı. Binaenaleyh bilcümle muamelatı mehafetullah, istikameti hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet (vb.) gibi erkân üzere müesses olan Şeriat-ı İslamiyye maşuk-ı kadîmi olan hürriyet ve Meşrutiyet'e deragüş etti. Ona olan muhabbet ve samimiyeti yar ve ağyara tefhime çalıştı, Kanun-i Esasi muvafık-ı şer'i şeriftir denildi. Hemen hirz-i can bilindiği şüphesizdir ki, Kanun-i esasi kisve-i şer'iyeye bürünmese idi ne bu ihtirama ne bu i'tisama mahal olurdu". Hamdi, "Makale-i Mühimme", *Beyan'ül-Hak*, I/18, 19 Kanun-u Sani 1324, s.400-410. Aynı makale sadeleştirilmiş olarak; İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, C.I, İstanbul 1986, s.429-435.

¹⁷ İ. Kara, *Görüşler*, s.186-187.

Meclis-i Mebusan'ın köklü bir geçmişinin olmaması, Meclisin sistem içerisinde yerini ve mevkisini belirlemede zorluklara sebep oldu. Meclisin yetkileri, konumu, statüsü, diğer bürokratik kademelerle ilişkisi çeşitli tartışmalara yol açtı. Bu tartışmaların en şiddetlisi İslamcı aydınlar arasında; Meclis-i Mebusan-Şeyhülislam ilişkisi ve yetkisi konusunda çıktı.

Şeyhülislamın Meclisi ziyareti, İslamcı aydınlar arasındaki tartışmayı başlattı. Volkan gazetesinden Derviş Vahdeti; Şeyhülislam ve makamının statü itibarıyla Meclisin üzerinde olduğunu ve Meclisi ziyarete gelmesinin sakıncalı olduğunu iddia etti¹⁸. Vahdeti'nin bu görüşlerine Meclis-i Mebusan'ın bir üyesi olarak Hamdi Efendi farklı bir açıdan yaklaşarak; *“Şeyhülislam hükümet memuru olmaktan başka bir şey değildir. Ve bu sıfatla Meclise gelir. Makamına layık bir zat ise olduğu kadar hem makamı, hem şahsı itibarıyla alkışlanır. Değil ise yalnız şahsına aid olmak üzere hürmetten sakıt belki nakızane layık olur”* dedi¹⁹.

3. BEYAN'ÜL HAK MECMUASI 31 MART İSYANI

13 Nisan 1909'da meydana gelen 31 Mart Hadisesi; İttihat ve Terakki Fırkası'yla Ulema arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırdı²⁰. İstanbul'da bir isyanın baş göstermesi merkezi Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Fırkası'nı rahatsız etti. İsyancı askerler İstanbul'da duruma hâkim olurken, hükümet istifa etti ve Padişah Abdulhamit, isyancıların isteklerini yerine getireceğini vaat etti.

İsyanın başlamasıyla birlikte Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye Beyan'ül-Hak'da *“Asker Evlatlarımıza Hitabımız”* başlıklı bir beyannâme yayımladı. Askerlere nasihat tarzında kaleme alınan beyannâmede; Askerlerin tahriklere kapılarak kan dökmeleri, aksi takdirde pişman olabilecekleri belirtilmekteydi.

¹⁸ İ. Kara, *Görüşler*, s.60.

¹⁹ Konuşmasının giriş kısmında Elmalılı, *“... Halife vekili olmak yalnız Şeyhülislam'a aid olmadığı gibi ruhaniyet ile de münasebeti bulunmadığından Şeyhülislamın kebir arkasında vuku-u icra'ye icrasında bulunmak sıfatından maada bir suretle nazar-ı İslam'da yer bulamaz. Ve hiçbir vakit bir reis ruhani addedilemez. Mazhar olduğu hürmet-i mahsusa ise İslamiyet'in şeref-i ilme vermiş olduğu ehemmiyetten başka bir şeye atfolunamaz (.....) Şeriat'ın halifeye bile hâkim gösterdiği kuvve-i umumiyeye-i millet sıfatı hilafetin bir cüz'üne vekil olan zat hakkında küçük göstermek hiç caiz olamaz”* dedi. Küçük Hamdi, *“Hilafet ve Meşihat-ı İslamiye”*, *Beyan'ül-Hak*, 1/22,16 Şubat 1324, s.514.

²⁰ 31 Mart Hadisesi'nin siyasi, askeri ve ekonomik pek çok sebebi bulunmaktadır. Olayın sebebi ve oluş şekli hakkında kaynaklarda farklı bilgiler geçmektedir. Fakat kısacası olay; er ve erbaşların yapacağı düzenli ve kansız bir gösteri yoluyla İttihat ve Terakki'nin Meclis üzerinde kurduğu askeri baskıyı kırarak, fırkanın önde gelen isimlerinin sindirilmesi amaçlanıyordu. Murat Sarıca, *Siyasal Tarih*, İstanbul 1983, s.232.

Beyannamenin devamında: “Biz olmasak Şeriat’ı nereden bilecektiniz, kıymetini nasıl takdir edecektiniz. Mademki Şeriat istiyormuşsunuz ne güzel taleb ne âlî himmet. Lakin yavrularımız afv edersiniz, o bizim vazifemizdir. Sakın vazifemizi gasbetmeyiniz. Sizin vazifeniz cihad-ı fi sebilillah’dır, yani muharebedir. Ama nerede? Düşman hududunda, İstanbul’da değil, birbirimizle de değil” deniliyordu.

İsyancı askerleri itidale davet eden Beyan’ül Hak Mecmuası, olayı yatıştırıcı, teskin edici, büyümeden önlemeye yönelik bir tavır ortaya koydu. Özellikle askerler, tahriklere ve kıskırtmalara gelmemesi için uyarılarak; “Belki de sizin bilemeyeceğiniz bir takım erbab-ı fitne ve fesad, suret-i haktan görünerek ulema kıyafetine girerek sizi aldatabilirler” deniliyordu. Cemiyet-i İlmiye kışlalara özel heyetler göndererek isyanda son derece sağduyulu hareket etti²¹. Cemiyet-i İlmiye ve Beyan’ül-Hak Mecmuası 31 Mart hadisesine karşı bir tavır alarak, isyanı kan dökülmeden önlemek için büyük çaba gösterdiler.

Hamdi Efendi’nin isyan hareketine bakışı Beyan’ül Hak Mecmuası’yla aynı çizgideydi. İsyana başladığında Meclis-i Mebusan, isyancı topluluktan iki asker ve iki ulema mensubunu davet ederek bizzat dinledi. Meclis-i Mebusan üyesi olarak Hamdi Efendi gözlemlerini ve müşahedelerini Beyan’ül-Hak’ta dört makale yazarak kamuoyuyla paylaştı.

Hamdi Efendi 31 Mart Hadisesi’ne karşı bir tavır alarak; isyanın İstanbul halkı tarafından desteklendiğini fakat İstanbul’un görüşlerine ve isyancıların isteklerine boyun eğmeden, halkın bütününe görüşünü nazara alarak hareket etmenin zaruri olduğunu söyledi. Hamdi Efendi, isyancıları ve isteklerini samimi bulmadığını o günün zor şartlarında kamuoyuna açıkladı.²²

Hamdi Efendi, yazılarında 31 Mart Hadisesi’ni sert bir şekilde eleştirdi. İsyancıların İslam ve İslamiyet’le ilgilerinin bulunmadığını “Şer’at isteriz” sözünün asıl niyetlerini örtmek amacıyla kullanılan “badana” olduğunu özellikle belirtti²³. Hamdi Efendi gibi Beyan’ül-Hak Mecmuası da isyana karşı tavır almış ve isyan aleyhinde yazıları yayımlamaktan çekinmemişti.

Selanik’ten İttihat ve Terakki Fırkası’nın yola çıkardığı askerler, isyanı bastırdılar. Olaya karışan veya destekleyenler sert bir şekilde cezalandırıldılar. İttihat ve Terakki Fırkası, II. Abdulhamit’in olaylara destek verdiğini iddia

²¹ Cemiyet-i İlmiye, “Asker Evlatlarımıza Hitabımız”, *Beyan’ül-Hak*, 11/29, s.668-673, 6 Nisan 1325.

²² Küçük Hamdi, “31 Mart Hadisesinden”, *Beyan’ül-Hak*, II/31, 9 Cemaziyelahir, 1327, s. 723.

²³ Hamdi Efendi; “Metalib meyânında dahi meşru denecek hiç bir şey görünmüyordu. Yalnız ahkâm-ı şer’iye sözü bunların bir badanası makamında telakki olunabilirdi” diyordu. Küçük Hamdi, “31 Mart Hadisesi”, *Beyan’ül-Hak*, II/34, 6 Temmuz 1325, s.789.

ederek tahttan indirilmesine karar verdi. Dönemin Şeyhülislam'ı Abdulhamit'in tahttan indirilebilmesi için gerekli fetva'yı vermeyi reddetti. Ulemadan gelen Hamdi Efendi, Abdulhamit'in tahtan indirilmesi için gerekli hâl fetvasını yazarak padişah değişikliğinin yolunu açtı²⁴.

Olaylar tamamen yatışıp ülkede sükûnet sağlandığında, 31 Mart İsyanı'nın sorumlusu olarak İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'yle birlikte ulema kabul edildi. İlmîye sınıfı sert ithamlara, aşağılama ve suçlamalara maruz kaldı. İlmîye'ye yönelik ithamlar; Meşrutiyet'i yıkmak istemek ve Abdulhamit ile işbirliği yapmaktı²⁵. Bu iddialar o kadar ileri götürüldü ki, okul ders kitaplarına bile girdi²⁶: Ulemaya yönelik genel bir saldırı söz konusuydu, sert saldırılar halka kadar indi.

4. İTTİHAT VE TERAKKİ VE İLMİYE SINIFI

İttihat ve Terakki Yönetimi'nin muhalefete karşı sertleşen tavrı, hürriyetlerin sınırlandırılması, faili meçhul cinayetler, her gün daha kötüye giden devlet yönetimi gibi sebeplerden dolayı İslamcılar, İttihat ve Terakki Fırkası'ndan rahatsızlık duymaya başladılar. Bu gelişmeler Beyan'ül-Hak çevresinin İttihat ve Terakki Fırkası'ndan uzaklaşmasına neden oldu. Zira Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye Beyan'ül-Hak'ın ilk sayısında yayımlanan amaçları arasında; "*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne merbut*" ifadesi 3 ay gibi bir zaman zarfından sonra mecmuanın ilk sayfasında büyük puntolarla "*Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye'nin İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne rabitası olmadığı ilan*" edilerek değiştirildi²⁷. Kısacası Cemiyet, üç ay içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden tamamen uzaklaşmıştı.

Beyan'ül-Hak mecmuasının siyasi anlayışını Mustafa Sabri Efendi'nin takip ettiği siyasi yoldan da tespit etmek mümkündür²⁸. Ulemanın İttihat ve Terakki

²⁴ İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C.III, İstanbul 1980, s.1297.

²⁵ İ. Kara, *Görüşler*, s.52.

²⁶ Ders kitaplarında; "*Asi askerle softalar Abdulhamit'den paralar alarak 31 Mart Hadisesi'ni çıkardılar. İstibdadı ikameye çalıştılar. Münderic bir Malumat-ı Medeniye kitabını okutmaya bile başladılar.*" Ermenekli M. Safvet, "*İftira da Bu Kadar Olur!!*" *Beyan'ül-Hak*, IV/101, 28 Şubat 1326, s.1876.

²⁷ İ. Kara, *Görüşler*, s.72.

²⁸ 1908'de Tokat Mebusu olarak Meclise giren Mustafa Sabri Efendi, 1908'den itibaren Cemiyet-i İlmîye-i İslamiye'nin reisliği ve mecmuanın da başyazarlığı sorumluluğunu üstlenmişti. Sabri Efendi, İttihat ve Terakki fırkasını ilk yıllarda desteklerken, zamanla fırkadan uzaklaşmaya başladı. Sabri Efendi (21 Şubat 1910'da Ahali Fırkası içerisinde yer aldı ve 21 Kasım 1911'de muhalif partilerin bir araya gelerek oluşturdukları Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucu üyeleri arasında yer aldı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önde gelenlerinden olan Mustafa Sabri Efendi,

Fırkası'ndan desteğini çekmesi, İttihatçıların tepkisine ve Ulemaya karşı baskı ve zorlamalarda bulunmasına neden oldu. İttihat ve Terakki Fırkası'nın baskı ve yıldırma politikalarından Beyan'ül-Hak Mecmuası da rahatsız oldu. Mecmua başyazarı Mustafa Sabri Efendi, İttihat Terakki Fırkası'nın tavrından duyduğu rahatsızlığı kamuoyuyla paylaştı²⁹.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın tepki toplayan icraatlarına karşı bir kısım Ulema, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti isminde yeni bir partiyle mücadele kararı aldı. Derviş Vahdeti'nin önderliğinde Volkan Mecmuası'nın desteğiyle yeni bir mücadele başladı. İttihat-i Muhammedi Cemiyetine bir kısım İslamcı aydınlar ve basın önce kuşkuyla yaklaşırsa da daha sonra Sırat-ı Müstakim ve Beyan'ül-Hak mecmuaları başta olmak üzere İslami basın ve aydınlar bu cemiyete karşı çıktılar. İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'ne karşı çıkan ulema, cemiyetleşmenin, partileşmenin yanlışlığını vurgulayarak özellikle de dini bir muhteva ile ortaya atılmanın sakıncalı olduğunu iddia etti³⁰.

Hamdi Efendi de İttihat ve Terakki'nin tavrından ve izlediği siyaset anlayışından rahatsızlık duyduğundan, Cemiyet-i İlmiye ve Beyan'ül-Hak gibi İttihat ve Terakki Fırkasından ayrıldı. Özellikle 31 Mart Hadisesi sonrasında İttihat ve Terakki Fırkası'yla bağlar koşturdu ve ümitler tükendi. Hamdi Efendi 21 Şubat 1910 yılında kurulan Ahali Fırkası'nın kurucuları ve idarecileri arasındaydı³¹ ve ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı muhalefetin ittifakıyla kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucusu ve idarecileri arasında da yer

---

İttihat ve Terakki'ye karşı şiddetli muhaliflerden birisi olarak dikkat çekti. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 1990, s.239.

²⁹ Mustafa Sabri Efendi Beyan'ül Hak'ta İttihat ve Terakki'nin baskısı hakkında; "*Burada bir tenakuz daha vardır ki o da Cemiyet-i İlmiye'nin, vaktiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birlikte iken siyasete iştirak hakkı kabul edilmiş olduğu halde terki rabita edildikten sonra bu hakkın tanımak istenilmemesidir. Ve hala İttihat ve Terakki'nin Şehzadebaşı kulübünde siyasiyat ile meşgul bir Heyet-i İlmiyesi vardır. Bütün bu suretlerle mesele: "Ey ulema! Siz bizim olmak şartıyla her hakkımız mahfuz ve mevcud ve bizden ayrılırsanız hukukunuz mefkud şeklini alır"* dedi. Mustafa Sabri Efendi, "İttihat ve Terakki Kongresi'nde Kıraat Olunan Raporun Bir Noktası", *Beyan'ül-Hak*, VI/131, s.2359-60, 3 Temmuz 1327.

³⁰ İ. Kara, *Görüşler*, s.218.

³¹ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl doğdu, Nasıl Öldü?*, Yay. İ. Yalınkılıç, İstanbul 1996, s.22; A. Birinci *a.g.e.*, s.52. Fakat T. Z. Tunaya, Ahali Fırkası'nın kurucu ve yöneticileri arasında Hamdi Efendi'yi göstermez. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s.294.

aldı³². Beyan'ül Hak Mecmuası da Hamdi Efendi gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekledi³³.

5.HAMDİ EFENDİ VE BEYAN'ÜL HAK MECMUASINDAKİ YAZILARI

Hamdi Efendi siyasetle birlikte ilmi çalışmalarına³⁴ ve Beyan'ül Hak Mecmuası'nda yazılarına devam etti³⁵. Hamdi Efendi, Cemiyet-i İlmiye'ye fikren yakınlık duyduğu ve Mustafa Sabri Efendi ile siyasetteki birlikteliği nedeniyle yazılarını Beyan'ül Hak mecmuasında yayımladı. Hamdi Efendi'nin mecmuadaki ilk yazısı, "Hutbe-i Peygamber-i Tercümesi" 22 Eylül 1324 (5 Ekim 1908) tarihinde, mecmuanın ilk sayısında, son yazısı "Donanma İanesi Zekat Yerine Geçer mi?" 22 Teşrinisani 1326'da (5 Aralık 1910) yayımlandı.

Hamdi Efendi, yazılarını genelde "Küçük Hamdi" ismi ile yayımlarken, "Hamdi" ve "Muhammed Hamdi" isimlerini de kullanmıştır. Hamdi Efendi yazılarında; güncel ve politik konuları ayet ve hadis ışığı altında değerlendirmeyi tercih etmiştir.

Hamdi Efendi'nin Beyan'ül-Hak'ta yayımlanan yazılarının tam listesi:

Kullandığı İsim	Cild/ Sayı	Makalenin İsmi
Küçük Hamdi	I/1	Hutbe-i Peygamberi Tercümesi
Küçük Hamdi	I/2	Vaaz
Küçük Hamdi	I/3	Ulum-u İslamiye Âlemine Bir Nazar

³² T.Z. Tunaya, *a.g.e*, s. 315; A. Birinci, *a.g.e*, s.48.

³³ İ. Kara, *Görüşler*, s. 222. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluş beyannamesinin mecmuada 21 Kasım 1911'de "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" ismiyle yayımlanması da Mecmuanın Fırkaya olan desteğini göstermektedir. E. Bektaş, *a.g.m*, s.34.

³⁴ Hamdi Efendi, 4 Ağustos 1918'te Meşihat-ı İlmiye Dairesi'nde Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye üyeliğine atandı. Hamdi Efendi 2 Nisan 1919'de Daru'l-Hikmeti'l-İslamiye reisliğine getirildi. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, C. III, İstanbul 1980, s.290; M.K. İnal, *Hattatlar*, s.180-109. 19 Mayıs 1919'da Damat Ferid Hükümeti'nde Evkaf-ı Hümayun nazırlığına getirildi. M.K. İnal, *Sadrzamlar*, C. IV, s.2041. Hamdi Efendi'nin başarılı hizmetleri sonuç vermeye başladı; Süleymaniye Medrese Müderrisliği payesine ve ikinci rütbe Osmanlı nişanı ile ödüllendirildi. S. Albayrak, *Son Devir*, s.250; M.K. İnal, *Hattatlar*, s.109.

³⁵ Bu makalelerin tam dökümü için Bknz. Nesimi Yazıcı, "Muhammed Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı", *Elmalı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, TDV yay., Ankara 1993, s. 31-32

Küçük Hamdi	I/5	Ulumu İslamiye
Küçük Hamdi	I/6	Siyaset-i Medeniye
Küçük Hamdi	I/7	Ulum-u islamiye
M. Hamdi	I/10	Asker-i Kulub
Hamdi	I/15	Saadet-i Hakikiye
Hamdi	I/18	Makale-i Mühime
Hamdi	I/20	İslamiyet ve Medeniyet-i Celile
Küçük Hamdi	I/21	İslamiyet'le Medeniyet-i Cedide Birleştirilebilir mi?
Küçük Hamdi	I/22	Hilafet ve Meşihat-ı İslamiye
Küçük Hamdi	I/23	İslamiyet'le Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi?
Küçük Hamdi	I/24	İslamiyet'le Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi?
Küçük Hamdi	II/30	Keza
Küçük Hamdi	II/31	31 Mart Hadisesi'nden
Küçük Hamdi	II/32	31 Mart Hadisesi
Küçük Hamdi	II/34	31 Mart Hadisesi
Küçük Hamdi	II/45	Küçük Bir Düşünce
Küçük Hamdi	II/48	Mecelleye Reva Görülen Müehazaya Müdefa
Küçük Hamdi	II/49	Mecelleye Reva Görülen Müehazaya Müdefa
Küçük Hamdi	II/50	Mecelleye Reva Görülen Müehazaya Müdefa
Küçük Hamdi	II/51	Mecelleye Reva Görülen Müehazaya Müdefa
Küçük Hamdi	II/53	Mecelleye Reva Görülen Müehazaya Müdefa
Küçük Hamdi	II/54	Mecelleye Reva Görülen Müehazaya Müdefa
Küçük Hamdi	II/55	Mecelleye Reva Görülen Müehazaya Müdefa
Küçük Hamdi	II/59	Mecelle ve Ahkam-ı Adliyemize Reva Görülen Mevahide Müdafa
Küçük Hamdi	III/61	Mecelle ve Ahkam-ı Adliyemize Reva Görülen Mevahide Müdafa

Küçük Hamdi III/88 Donanma İanesi Zekat Yerine Geçer mi?

Mecmuada toplam 29 yazı yayımlayan Hamdi Efendi, mecmuanın yayımlandığı esnada başka bir yerde yazı yazmadı. Beyan'ül Hak'ın kapanması üzerine kısa bir dönem Sebilü'r-Reşad'da da yazı yayımlayan Hamdi Efendi, Meşrutiyet döneminde ilmi ve siyasi hayatta oldukça aktif olmasına rağmen Cumhuriyetten sonra oldukça sakin bir hayat sürdü³⁶.

SONUÇ

Abdulhamit döneminde ulemaya duyulan güvensizlik, ulemayı İttihatçılarla ittifak yapmaya zorladı. 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ilanı ile başlayan ilk günlerdeki siyasal ve kültürel iklim günümüze kadar gelen zengin bir miras bıraktı. Bu dönemin İslamcılarını çeşitli görüş ve gruplara bölündüler. Bu gruplar içinde Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye ve Beyan'ül Hak Mecmuası'nın son derece önemli bir yeri vardı.

Hamdi Efendi, II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'da ve Beyan'ül Hak'ta siyaseten önemli hizmetler verdi. Hamdi Efendi ve Beyan'ül Hak Mecmuası İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nın kurulmasına muhalefet etti, 31 Mart ayaklanmasının en canlı anında ısrarla isyancılara karşı çıkarak, isyanın fikren bastırılmasında çok emek sarf etti. Büyük umutlarla iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkası, Ulama desteğini kaybettikten sonra büyük zorluklar ve sıkıntılarla karşılaştı.

İttihat ve Terakki ile Osmanlı Devleti'nin son dönemi üzerine birçok çalışma yapılmasına rağmen hâlâ dönemin tam anlamıyla anlaşılabilirliğini söylemek mümkün değildir. İttihatçılarla İslamcılar arasındaki kavga önce

³⁶ Osmanlı Devleti'nin son bulmasıyla Ankara'da yeni bir devlet kuruldu. Hamdi Efendi İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya yerleşti ve Şer'îye ve Evkaf Nezareti'nde çalışmaya başladı. Şer'îye ve Evkaf Nazırlığının ilga edilmesi, medreselerin kapatılması üzerine Hamdi Efendi işsiz kaldı. S. Albayrak, *Son Devir*, s.250. O günleri Hamdi Efendi; "Senelerden beri devam eden ilmi çalışmalarına son verilmiş ve o çalışmanın kazanılmış vatani bir ücreti demek olan yeterli maaşıma el konulmuş, böylece de özel hayatı ümitsiz bir hale gelmiş bulunan bir ferd..." şeklinde anlatmaktaydı. M.H. Yazır, *İslam*, s.13, a.g.mülf, *Metelib*, s.XXIX. Hamdi Efendi'nin, Milli Mücadele muhalifi Damat Ferid Paşa Hükümeti'nde görev yapması, yargılanmasına neden oldu. M.K. İnal, *Sadrızamlar*, C. IV, s.2063. Gıyaben idama mahkûm edilen Hamdi Efendi, her ne kadar Ankara İstiklal Mahkemesi'nde tekrar yargılanarak beraat etse de önce işsiz kalması ardından idamının söz konusu olması psikolojisini tamamen bozdu. Sosyal hayattan tamamen çekilen Hamdi Efendi kendisini adeta toplumdan tecrit etti. İstanbul'da münzevi bir hayat sürdüren Elmalılı, 27 Mayıs 1947'de Erenköy'de damadının evinde hayata gözlerini yumdu. Mezarı Sahra-yı Cedid Kabristanlığı'ndadır.

İslamcıların daha sonra da İttihatçıların sonunu getirirse de günümüze kadar gelen pek çok sosyal-siyasal sorunun temelini oluşturduğu bir gerçektir.

Günümüzde çoğunlukla müfessir olarak tanınan Hamdi Efendi (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır), II. Meşrutiyet döneminin önemli bir siyasetçisi ve değerli bir yazardır. Bu dönemde Beyan'ül Hak Mecmuası'nda 29 makale yayımlayan Hamdi Efendi, bu dönemdeki gelişmeler hakkında son derece önemli ve değerli tespitlerde bulunmuştur. ©

KAYNAKLAR

- ALBAYRAK, Sadık; *Son Devir Osmanlı Uleması*, C. III, İstanbul 1980.
 -----; *Son Devrin İslam Akademisi Daru'l-Hikmeti'l-İslamiyye*, İstanbul 1978.
- Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923*, C. II, İstanbul 1931.
- AYHAN, Bünyamin, "II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki, Siyaset ve Basın", *II. Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Edt. H. Aydın, Konya 2010, s.43-71.
- BEKTAŞ, Ekrem, "Beyan'ül-Hak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1992, s. 34-35.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978.
Beyan'ül-Hak, I-VII,182 sayı 1326/1324-1330/1328.
 "Beyan'ül-Hak", *Türk Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1968, s.270.
- BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 1990.
- Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye; "Asker Evlatlarımıza Hitabımız", *Beyan'ül-Hak*, II/29, 6 Nisan 1325.
- ÇAKIR, Hamza, *Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002.
- DOSTER, Barış, "Jön Türklerin Birikini ve Cumhuriyet", *Orhan Koloğlu Armağanı*, yay.haz. O. M. Çolak, İstanbul 2009, s. 171-181.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1977.
- Ermenekli M.Safvet, "İftira da Bu Kadar Olur!!", *Beyan'ül-Hak*, IV/101, 28 Şubat 1326.
- İNAL, İbnül Emin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, İstanbul 1977.
 -----, *Son Sadrazamlar*, C.III-IV İstanbul 1980.
- İSKİT, Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalt Bas.Yay. Müd. Yay., İstanbul 1943.
- KARA, İsmail, *İslamcılar'ın Siyasi Görüşleri*, İstanbul 1994.
 -----, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, C.I, İstanbul 1986.
- KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, İÜ İletişim Fak. Yay. İstanbul 2010.
 -----, *1908 Basın Patlaması*, Bas-Haş yay. İstanbul 2005.

- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, İstanbul 1991.
- Hamdi Efendi, "Makale-i Mühimme", *Beyan'ül-Hak*, I/18, 19 Kanun-i Sani 1324.
- , (Küçük Hamdi), "Hilafet ve Meşihat-ı İslamiye", *Beyan'ül-Hak*, I/22 16 Şubat 1324.
- ,(Küçük Hamdi), "31 Mart Hadisesi", *Beyan'ül-Hak*, II/34, 6 Temmuz 1325.
- , (Küçük Hamdi), "31 Mart Hadisesinden", *Beyan'ül-Hak*, II/31. 9 Cemaziyelahir 1327.
- , (Küçük Hamdi), "Vaaz", *Beyan'ül-Hak*, I/2, 16 Ramazan 1326.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul 1983.
- , *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, Çev. M. Çulhaoğlu, İstanbul 1992.
- Mehmed Fatmı; "Cemiyetimiz" *Beyan'ül-Hak*, I/1, 22 Eylül 1324.
- Mustafa Sabri; "(Beyan'ül-Hak'ın) Mesleği" *Beyan'ül-Hak*, I/1, 22 Eylül 1324.
- , "İttihad ve Terakki Kongresinde Kıraat Olunan Raporun Bir Noktası", *Beyan'ül-Hak*, VI/131, 3 Temmuz 1327.
- PAKSÜT, Fatma "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, TDV yay., Ankara 1993, s. 2-24.
- Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*, Yay. İlhami Yalınkılıç, İstanbul 1996.
- ÖKE, Mim Kemal, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. XII, İstanbul 1993, s.201-281.
- SARICA, Murat, *Siyasal Tarih*, İstanbul 1983.
- TOPRAK, Zafer, "II. Meşrutiyet Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1983, s.126-132.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952.
- SHAW, Stanford J. SHAW, Ezel Kural; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. M. Harmancı, c.II, İstanbul 1983.
- SUBAŞI, M. Hüsrev, "Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, TDV yay., Ankara 1993, s. 318 -330.

YAZICI, Nesimi, “Muhammed Hamdi Yazır’ın Basın Hayatı ve Yazarlığı”,
Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, TDV yay., Ankara 1993, s. 25-
32.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *İslam Düşüncesinin Problemlerine Giriş*,
Yay. R. Kılıç, Ankara 1996.

-----; *Metelib ve Mezahib Tahlili Felsefe Tarihi*, (Paul Janet-Gabriel
Seailles’den Çeviri), İstanbul 1978.